

XXI ASR O‘ZBEK SHE’RIYATIDA JANRIY TRANSFORMATSIYANING POETOLOGIK ASOSLARI: AN’ANA, SINKRETIZM VA METAJANRIYLIK

Poetological foundations of generic transformation in 21st-century
uzbek poetry: tradition, syncretism, and metagenre

Annotatsiya. Maqolada XXI asr o‘zbek she’riyatida kuzatilayotgan janriy transformatsiyaning poetologik asoslari, estetik mexanizmlari hamda poetik tafakkur taraqqiyoti bilan bog‘liq jihatlari tadqiq etiladi. Janrning dinamik tabiati M.M.Baxtinning janrni tarixiy xotira va madaniy tajribani saqlovchi, ayni paytda yangilanib boruvchi estetik hodisa sifatida talqin etuvchi nazariy qarashlari asosida yoritiladi. Shuningdek, Y.M. Lotmanning badiiy matnning ko‘pqatlamli semiotik strukturasi, Y.Kristevaning intertekstuallik, H.G.Gadamer va P.Rikyorning hermenevtik talqin, T.S.Eliotning an’ana va individual iste’dod munosabati haqidagi konsepsiyalari zamonaviy o‘zbek she’riyatidagi janriy yangilanishlarni tahlil qilish mezonini sifatida qo‘llanadi.

Tadqiqotda qayirma, zarbuldoston, qo‘shsatr, eshsonetlar, uchshoda, qo‘shshoda va shohshoda kabi yangi poetik shakllar janriy transformatsiyaning amaliy ko‘rinishlari sifatida tahlil qilinadi. Mazkur shakllarda milliy poetik an’ana, zamonaviy estetik tafakkur, irfoni-falsafiy mushohada, intertekstuallik va kompozitsiyaviy eksperimentlarning sintezlashuvi asoslanadi. Natijada janriy transformatsiyani an’anaviy janrlarning oddiy modifikatsiyasi emas, balki janriy paradigmaning ichki qayta qurilishi sifatida baholash taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: XXI asr o‘zbek she’riyati, janr, janriy transformatsiya, janriy gibridlashuv, poetik sinkretizm, metajanriylik, polifoniya, intertekstuallik, hermenevtika, poetik subyekt, estetik diversifikatsiya, yangi poetik shakllar, milliy poetik tafakkur.

Abstract. This article examines the poetological foundations, aesthetic mechanisms, and aspects related to the evolution of poetic thought regarding the genre transformations observed in 21st-century Uzbek poetry. The dynamic nature of the genre is elucidated through the theoretical perspectives of M.M. Bakhtin, who interprets the genre as an aesthetic phenomenon that preserves historical memory and cultural experience while simultaneously undergoing renewal. Furthermore, concepts such as Y.M. Lotman’s multi-layered semiotic structure of the literary text, J. Kristeva’s intertextuality, the hermeneutic interpretations of H.G. Gadamer and P. Ricoeur, and T.S. Eliot’s ideas on the relationship between tradition and individual talent are employed as criteria for analyzing genre innovations in contemporary Uzbek poetry.

Safar
ALLAYOROV,
*Alisher Navoiy
nomidagi Toshkent
davlat o‘zbek
tili va adabiyoti
universiteti mustaqil
tadqiqotchisi*

ORCID:
0009-0005-6015-0304
Yetib kelgan/ Received:
13.08.2026
Qabul qilingan /
Accepted: 05.09.2026

The study analyzes new poetic forms – such as qayirma, zarbuldoston, qo‘shsotr, eshsonetlar, uchshoda, qo‘shshoda, and shohshoda – as practical manifestations of genre transformation. It establishes that these forms represent a synthesis of national poetic tradition, modern aesthetic thought, mystical-philosophical reflection, intertextuality, and compositional experimentation. Consequently, the article proposes viewing genre transformation not merely as a simple modification of traditional genres, but as an internal restructuring of the genre paradigm. Keywords: 21st-century Uzbek poetry, genre, genre transformation, genre hybridization, poetic syncretism, meta-genricity, polyphony, intertextuality, hermeneutics, poetic subject, aesthetic diversification, new poetic forms, national poetic thought.

Kirish. XXI asr boshlaridan jahon adabiy tafakkurida yuzaga kelayotgan global estetik, madaniy va intellektual o‘zgarishlar milliy adabiyotlar, xususan, o‘zbek she‘riyatining janriy-potetik tabiatiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya jarayonlarining jadalashuvi, madaniyatlararo muloqot ko‘lamining kengayishi, individual estetik ongning faollashuvi, modernistik va postmodernistik poetika tamoyillarining yangi shakllarda namoyon bo‘lishi zamonaviy she‘riyatning janriy tizimida jiddiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Shu sababli, bugungi o‘zbek nazmini faqat an‘anaviy janrlar tizimi doirasida baholash yetarli bo‘lmay qoldi.

Binobarin, zamonaviy adabiy jarayonda janr tushunchasining o‘zi ham dinamik estetik kategoriya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ilgarigi davrlarda g‘azal, ruboiy, qasida, doston, sonet kabi janrlar muayyan kompozitsiyaviy, vazniy, qofiyaviy va semantik me‘yorlar bilan belgilanib kelgan bo‘lsa, XXI asr she‘riyatida mazkur chegaralarning har tomonlama nisbiylashuvi kuzatilmoqda. Bu holatni janriy intizomning zaiflashuvi sifatida emas, balki adabiy tafakkurdagi paradigmatic o‘zgarishlarning badiiy ifodasi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq [1; 2; 9].

Janrning o‘zgaruvchan tabiati va uning tarixiy-adabiy jarayondagi funksional imkoniyatlari masalasi zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida ham alohida tadqiqot yo‘nalishiga aylanmoqda. Xususan, Q. Mamiraliyevning istiqloq davri o‘zbek she‘riyatidagi janrlar modifikatsiyasiga bag‘ishlangan tadqiqotida janriy shakllarning yangilanishi va modifikatsiyalanish jarayonlari maxsus ilmiy muammo sifatida o‘rganilgan [13]. Shu jihatdan, yangi janr muammosini strukturalistik, funksional-pragmatik va diskursiv yondashuvlar integratsiyasi asosida o‘rganish zamonaviy milliy she‘riyat uchun muhim nazariy vazifalardan biri hisoblanadi [2; 13].

Holbuki, XXI asr o‘zbek she‘riyatida yuzaga kelayotgan estetik yangilanishlar janriy tizimning tashqi ko‘rinishinigina emas, balki uning ichki poetologik mexanizmlarini ham o‘zgartirmoqda. Bugungi she‘riy matnda an‘anaviy janrlarning shakliy belgilari saqlangan holda ularning semantik funksiyalari o‘zgarishi, turli janriy unsurlarning sintezlashuvi, intertekstual qatlamlarning faollashuvi va lirik subyektning ko‘povozli strukturaga aylanishi kuzatilmoqda. Shu ma‘noda, zamonaviy o‘zbek she‘riyatidagi janriy yangilanishni faqat shakliy eksperiment doirasida baholash masalaning mohiyatini to‘liq ochib bermaydi.

Bizningcha, janrning dinamik tabiatini nazariy jihatdan asoslashda M. M. Baxtin konsepsiyasi muhim metodologik tayanch bo‘la oladi. Baxtin janrni faqat shakliy me‘yorlar majmui sifatida emas, balki adabiy-madaniy xotirani o‘zida saqlovchi va tarixiy jarayon davomida yangilanib boruvchi shakl sifatida ko‘radi [1; 2]. Uning janrning “xotira” xususiyati haqidagi qarashlari nuqtayi nazaridan yondashilganda, XXI asr o‘zbek she‘riyatidagi yangi shakllar an‘anadan uzilish emas, balki an‘anaviy poetik xotiraning yangi estetik sharoitda qayta faollashuvi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga, T.S.Eliotning “an‘ana va individual iste‘dod” munosabati haqidagi konsepsiyasi ham mazkur jarayonni tushunishda ahamiyatlidir. Eliot uchun haqiqiy yangilik an‘anani inkor qilishdan emas, balki uning ijodiy qayta talqinidan yuzaga keladi. Yangi asarning adabiy an‘ana bilan munosabati biryozlama emas, balki o‘zaro ta‘sirga asoslangan jarayon sifatida namoyon

bo'ladi [8]. Ayniqsa, bu nazariy qarash XXI asr o'zbek she'riyatidagi yangi poetik shakllarni baholashda muhim: yangi shakllar mumtoz poetik tajribadan uzilmagan, balki uning ichki imkoniyatlarini zamonaviy estetik ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirgan holda shakllanmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolani yozishdan asosiy maqsad – XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy transformatsiya va poetik sinkretizmning estetik-poetologik xususiyatlarini aniqlash, ularning poetik tafakkur evolyutsiyasi, lirik subyektning qayta shakllanishi, intertekstuallik va germevtik ko'pqatlamlilik bilan munosabatini nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Shu bois, bu borada quyidagi vazifalar belgilandi:

janriy transformatsiya tushunchasining zamonaviy o'zbek she'riyatidagi funksional mohiyatini ochish;

poetik sinkretizm va janriy gibridlashuvning o'zaro munosabatini aniqlash;

yangi poetik shakllarning milliy va zamonaviy estetik manbalari uyg'unligini ko'rsatish;

poetik subyektning polifoniklashuvini janriy yangilanish bilan bog'liq holda tahlil qilish;

intertekstuallik, metaforik polifoniya va germevtik ko'pqatlamlilikning yangi poetik modellar shakllanishidagi vazifasini belgilash;

XXI asr o'zbek she'riyatida janriy transformatsiyani yaxlit estetik tizim sifatida konseptuallashtirish.

Tadqiqot obyekti sifatida XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy-shakliy izlanishlar olindi. Tadqiqot predmetini esa, yangi poetik shakllarning janriy tabiati, sinkretik strukturasi, semantik-poetik xususiyatlari hamda ularning milliy adabiy tafakkur taraqqiyotidagi o'rni tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada tarixiy-tipologik, qiyosiy-tipologik, strukturaviy-semantik, germevtik, semiotik, intertekstual va poetik tahlil metodlaridan kompleks foydalanildi. Bunday metodologik yondashuv janrni faqat tashqi shakliy belgilar yig'indisi sifatida emas, balki tarixiy xotira, estetik kommunikatsiya, poetik subyekt va ma'no hosil qilish jarayonlari bilan bog'liq dinamik tizim sifatida ko'rish imkonini beradi [1; 7].

Tadqiqotda M. M. Baxtinning janr nazariyasi janriy transformatsiyaning tarixiy-dialektik tabiatini belgilashda asosiy metodologik mezon sifatida olindi [1; 2; 14]. Y.M.Lotmanning badiiy matnni murakkab semiotik tizim sifatida talqin etuvchi qarashlari yangi janrlarni aniqlashda shakl va ma'no munosabatlarini ochishga xizmat qildi [3]. Y.Kristevaning intertekstuallik konsepsiyasi esa, zamonaviy she'rdagi mumtoz, diniy-irfoniy, folkloriy va global madaniy kodlarning qayta ishlanish mexanizmlarini aniqlash imkonini berdi [4].

Shuningdek, H.G.Gadamer germevtikasi nuqtayi nazaridan she'riy matn ma'nosi tayyor va o'zgaras hodisa emas, balki matn va o'quvchi muloqotida qayta ochiladigan jarayon sifatida talqin qilindi [5]. Bundan tashqari, P.Rikyorning matnni talqin qilishdagi ko'pma'nolilik va ramziy strukturaga oid qarashlari yangi poetik shakllardagi semantik ko'pqatlamlilikni anglashga yordam beradi [6]. R. Bartning semiotik va poetik qarashlari esa, matnning belgi, kod va ma'no hosil qilish jarayonlarini tahlil qilishda qo'shimcha nazariy asos vazifasini bajaradi [7].

Shunday ekan, yangi janr muammosini strukturalistik, funksional-pragmatik va diskursiv yondashuvlar integratsiyasi asosida o'rganish zamonaviy milliy she'riyat uchun muhim nazariy vazifalardan biri hisoblanadi [2; 13]. Bizningcha, zamonaviy o'zbek she'riyatida yangi janr muammosini tadqiq etish nafaqat strukturalistik, funksional-pragmatik va diskursiv, shuningdek, kognitiv va antropoestetik yondashuvlarni ham integratsiya qilgan holda amalga oshirilishi ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki ana shundagina milliy poetik tafakkurda kechayotgan janriy yangilanish jarayonlarining haqiqiy ijodiy-estetik mohiyatini ilmiy jihatdan to'liq anglash va aniqlash mumkin bo'ladi [13].

Shu tariqa, mazkur nazariy konsepsiyalar maqolada tashqi bibliografik manba sifatida emas, balki muayyan poetik hodisalarni tushuntiruvchi analitik vositalar sifatida qo'llanildi.

Asosiy qism

XXI asr o'zbek she'riyati milliy poetik tafakkurning tarixiy tajribasi, mumtoz adabiy an'analar, zamonaviy estetik qarashlar va global madaniy jarayonlar kesishgan murakkab ijodiy makon sifatida tarkib topmoqda. Mazkur davr she'riyatida yuz berayotgan yangilanishlar faqat mavzu va obrazlar tizimidagi o'zgarishlar bilangina cheklanmay, balki badiiy shakl, janr, kompozitsiya, poetik subyekt, semantik struktura hamda matnlararo munosabatlar darajasida ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, an'anaviy janrlarning ichki imkoniyatlari qayta faollashuvi, turli janr va diskurs unsurlarining o'zaro integratsiyalashuvi, yangi shaklii-semantik konstruksiyalarning yuzaga kelishi XXI asr o'zbek she'riyatida janriy transformatsiya jarayonining izchil va tizimli tus olganini ko'rsatadi.

Shu jihatdan, zamonaviy o'zbek she'riyatidagi janriy yangilanishlarni faqat shaklii o'zgarish sifatida emas, balki poetik tafakkur, estetik idrok va badiiy kommunikatsiya tabiatidagi tub siljishlarning natijasi sifatida tadqiq etish muhimdir. Janrning an'anaviy me'yorlari bilan ijodiy yangilanish o'rtasidagi munosabat, milliy poetik xotira va zamonaviy estetik tafakkur sintezi, poetik sinkretizm, intertekstuallik, polifonik subyektivlik, semiotik ko'pqatlamlilik va metajanriylik kabi hodisalar ushbu jarayonning nazariy-poetologik mohiyatini belgilaydi. Shundan kelib chiqib, quyida XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy transformatsiyaning nazariy asoslari, an'ana va yangilik dialektikasi, yangi poetik shakllarning yuzaga kelish mexanizmlari hamda ularning estetik-poetologik xususiyatlari izchil tahlil qilinadi.

1. Janriy transformatsiyaning nazariy-poetologik asoslari

Janriy transformatsiya – muayyan janrning kompozitsiyaviy qurilishi, shaklii belgilari, semantik imkoniyatlari va estetik funksiyalarida yuz beradigan tarixiy-dinamik o'zgarishdir. U janrning butunlay yo'qolishi yoki boshqa janrga aylanishini anglatmaydi. Aksincha, janrning mavjud imkoniyatlari yangi ijodiy ehtiyojlar asosida qayta tashkil topadi. Shu nuqtayi nazardan, janrni statik qolip sifatida emas, balki ochiq poetologik tizim sifatida baholash lozim [1; 2; 13; 14].

XXI asr o'zbek she'riyatida janriy transformatsiyaning muhim omili – zamonaviy poetik subyektning voqelikni idrok etish doirasi kengayganidir. Bugungi shoirning badiiy ongi milliy tarix, mumtoz adabiy xotira, tasavvufiy tafakkur, zamonaviy ijtimoiy voqelik, global madaniy jarayon va individual psixologik tajribaning kesishuv nuqtasida shakllanadi.

Shunday murakkab tafakkurni birgina an'anaviy janr qolipi doirasida ifodalash har doim ham o'zini oqlamaydi. Shu bois, janriy struktura ham kengayib, turli shaklii va semantik imkoniyatlarni o'zlashtiradi. Bunda janrning tashqi me'yorlari bilan bir qatorda uning funksional va kommunikativ imkoniyatlari ham o'zgaradi [9; 13].

Mazkur tadqiqot materiallarida ta'kidlanganidek, janrdagi yangilanish, poetik subyektdagi polifoniklashuv va matnlararo muloqot, aslida, tafakkur tabiatidagi o'zgarishlarning poetik in'ikosidir. Demak, janriy transformatsiyani quyidagi zanjir asosida tushunish osonroq: *poetik tafakkurdagi o'zgarish — yangi estetik ehtiyoj — janriy me'yorning modifikatsiyasi — janrlararo sintez — yangi poetik model*.

Bizning nuqtai nazarimizda, mazkur zanjir XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy yangilanishlarning ichki mantiqini ochib beradi. Chunonchi, bu nazariy mezon XXI asr o'zbek she'riyatiga tatbiq etilganda muhim bir qonuniyat yuzaga keladi: yangi janrlar ko'p hollarda mutlaqo "noldan" paydo bo'lmaydi. Ular mavjud janriy xotiraning qayta tashkil etilishi asosida shakllanadi [1; 8; 14]. Masalan, zamonaviy she'rda mumtoz janrlarga xos qofiya, ritm, kompozitsiya, ramziylik yoki lirik kechinma saqlanib qolishi mumkin, ammo ular yangi ma'no kontekstida ishlay boshlay-

di. Demak, janrning tashqi belgisi saqlangan holda uning funksional-semantik tabiati o'zgarishi mumkin [3; 9].

Shu nuqtayi nazardan, *janriy transformatsiyani uch asosiy jarayonga ajratish mumkin*: 1) *ichki janriy modifikatsiya* — mavjud janrning kompozitsiyaviy yoki semantik o'zgarishi; 2) *janrlararo integratsiya* — turli janr belgilarining bir matnda funksional uyg'unlashuvi; 3) *yangi metajanriy konstruktsiya* — mavjud janriy modellar asosida yangi estetik yaxlitlikning yuzaga kelishi. Mazkur tasnif janriy yangilanishni tashqi shakliy o'zgarishdan ichki poetologik transformatsiyagacha bo'lgan jarayon sifatida tushunish imkonini beradi [13].

2. An'ana va yangilik dialektikasi: T.S.Eliot konsepsiyasi asosida

XXI asr o'zbek she'riyatidagi yangi janriy shakllarning estetik tabiatini tushunishda T. S. Eliotning an'ana va individual iste'dod munosabati haqidagi konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Xususan, Eliotning nazariy qarashlaridan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, yangi ijodiy hodisa o'zidan oldingi adabiy tajribadan uzilgan holda emas, balki an'anaviy tizim bilan faol munosabatda yuzaga keladi. Yangi asar an'anaga kirib kelishi bilan an'ananing o'zi ham yangi nuqtayi nazardan qayta namoyon bo'ladi [8].

Bu tamoyilni XXI asr o'zbek she'riyatidagi yangi shakllarga tatbiq etsak, ularning milliy poetik tafakkur bilan aloqasi yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, qayirma, zarbuldoston, qo'shsatr, eshsonetlar, uchshoda, qo'shshoda va shohshoda kabi shakllarda an'anaviy she'riyatning kompozitsiyaviy intizomi va musiqiylik prinsiplari yangi poetik tafakkur bilan uyg'unlashadi. Mumtoz she'riyatda shakl va janrning qat'iy me'yorlar bilan bir qatorda ijodiy modifikatsiyaga ham ochiqlik kuzatiladi [9; 11].

Demak, bu shakllarning yangiligi an'anani rad etishida emas, balki an'ananing ichki imkoniyatlarini yangi estetik maqsadlarga mos ravishda qayta tashkil etishidir. Mazkur jarayonni estetik qayta kodlashuv deb atash mumkin.

3. Yangi poetik shakllar — janriy transformatsiyaning amaliy natijasi

Zamonaviy o'zbek she'riyatida janriy transformatsiyani ta'minlovchi muhim estetik mexanizmlardan biri — poetik sinkretizmdir. Sinkretizm turli janriy, uslubiy va ma'naviy unsurlarning mexanik qo'shilishi emas, balki ularning yangi funksional munosabatga kirishishi natijasida sifat jihatidan yangi estetik struktura yuzaga kelishidir. Misol uchun, lirik kechinmaning falsafiy mushohada bilan, publitsistik pafosning irfoniy tafakkur bilan, mumtoz ramznining modernistik obraz bilan uyg'unlashuvi sinkretik poetik strukturani hosil qilishi mumkin. Bunday sintez poetik matnning janriy va semantik imkoniyatlarini kengaytiradi [3; 9].

Bu jarayonni Y.M. Lotmanning semiotik nazariyasi bilan izohlash o'rinlidir. Modomiki, badiiy matnni turli belgilar va ma'no kodlari o'zaro munosabatga kirishadigan murakkab semiotik tizim sifatida tushunsak, sinkretik she'riy matnda har bir janriy yoki uslubiy unsur alohida ma'no tashuvchi belgiga aylanadi. Shu sababli, sinkretik matnda ma'no bitta unsuridan emas, balki ularning o'zaro munosabatidan hosil bo'ladi [3].

Shu jihatdan, yangi poetik shakllarni milliy she'riyatning janriy-poetik tizimini sifat jihatidan yangilayotgan estetik hodisa sifatida baholash maqsadga muvofiq. Ayniqsa, eshsonetlar, uchshoda, qo'shshoda va shohshoda singari shakllarda mumtoz she'riyat an'analari bilan zamonaviy erkin tafakkurning sintezi yaqqol ko'rinadi. Bunday yangi poetik shakllarda an'anaviy musiqiylik yoki kompozitsiyaviy intizom saqlangan holda semantik struktura yangi talqin imkoniyatlarini vujudga keltiradi [9; 12].

E'tirof etish joizki, bu yerda janriy yangilikning muhim belgisi shaklning o'zida emas, balki shaklning yangi ma'no hosil qilish qobiliyatidir. Demak, yangi janrni faqat tashqi ko'rinishiga qarab emas, uning poetik kommunikatsiyada bajarayotgan funksiyasiga qarab baholash lozim.

4. Intertekstuallik: Y.Kristeva konsepsiyasi va zamonaviy o'zbek she'riyati

XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy yangilanishni intertekstualleksiz to'liq tushuntirib bo'lmaydi. Chunonchi, Y.Kristevaning intertekstuallik konsepsiyasiga ko'ra, matn boshqa matnlar bilan munosabatda mavjud bo'ladi [4]. Bu nazariy tamoyil zamonaviy o'zbek she'riyati uchun ham muhim metodologik imkoniyat yaratadi.

Zamonaviy she'rda Navoiy, Bobur, Mashrab, Rumi kabi mumtoz ijodkorlar merosi, tasavvufiy matnlar, Qur'oniy motivlar, xalq og'zaki ijodi va jahon adabiyoti kodlari qayta faollashishi mumkin. Bunda mumtoz matnga ishora oddiy iqtibos emas, balki yangi matnning semantik strukturasini tashkil etuvchi omilga aylanadi [4; 10; 11]. Bu holatni Kristevaning konsepsiyasi asosida matnlararo qayta kodlashuv sifatida baholash mumkin. Ya'ni, avvalgi matndagi obraz, ramz yoki motiv yangi estetik kontekstga ko'chiriladi va yangi ma'no kasb etadi [4].

Shu nuqtayi nazaridan, intertekstuallik janriy transformatsiyaning ham muhim mexanizmi hisoblanadi: yangi janr o'z shakliy strukturasini bilan birga avvalgi janriy va madaniy xotirani ham o'zlashtiradi.

Ma'lumki, an'anaviy lirika uchun lirik "men" ko'p hollarda yagona subyektiv markaz vazifasini bajaradi. XXI asr she'riyatida esa, bu markaz tobora murakkablashib, ko'pvozli struktura-ga aylanmoqda. Darhaqiqat, muallif ovozi, lirik qahramon ovozi, ichki "men", tarixiy xotira, ijtimoiy ong, falsafiy tafakkur va irfoniy mushohada bir matnda muloqotga kirishishi mumkin. Bunday holat Baxtinning dialogiklik va polifoniya haqidagi qarashlari bilan metodologik jihatdan mushtarakdir [2; 14]. Zero, endilikda lirik "men" faqat shaxsiy kechinmaning ifodasi emas, balki shaxsiy, ijtimoiy, tarixiy, metafizik, sivilizatsiyaviy va irfoniy tajribalar kesishuvi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ayniqsa, tasavvufiy-falsafiy poetika nuqtayi nazaridan bu hodisa alohida ahamiyat kasb etadi. Botinda nafs ovozi, ruh ovozi, ishq ovozi va haqiqat sadosining o'zaro munosabati lirik subyektning ichki polifoniyasini yuzaga keltiradi. Shu bois, zamonaviy she'rda "men" ko'p hollarda "men va mendagi boshqalar" tarzida namoyon bo'ladi. Bu holat yangi subyektivlik estetikasining muhim belgilaridan biridir.

5. Poetik matnning semiotik strukturasini: Y.M.Lotman nazariyasi

Bizningcha, Lotmaning badiiy matnni ko'pqatlamli semiotik struktura sifatida talqin etuvchi qarashlari yangi poetik shakllarning ichki qurilishini tushunish uchun muhim nazariy imkoniyat beradi [3]. Chunki zamonaviy she'rda bitta obraz bir nechta semantik kodni birlashtirishi mumkin. Masalan, XXI yuzyillik ziyolisiga "yo'l" obrazi hayotiy harakat, ma'naviy kamolot, tariqat, taqdir yoki tarixiy jarayon ramziga aylanishi — kutilgan hodisa. "Nur" esa — ma'rifat, haqiqat, ilohiy tajalliy va ichki uyg'onish kabi ma'nolarni ifodalashini mutasavvuf bo'lmagan o'quvchi ham tushuna oladi. Xulosa qilish mumkinki, mumtoz va irfoniy poetik tafakkurda bunday ramziy ko'pqatlamlilik muhim estetik xususiyatlardan biridir [10; 11].

Muhimi, bunday ko'pma'nolilik yangi janriy shakllarning semantik sig'imini oshiradi. Demak, janriy transformatsiya faqat "bu asar qanday shaklda yozilgan?" degan savol bilan cheklanmaydi, shu bilan birga, "bu shakl qanday ma'noga ega?" degan savolni ham talab etadi. Shu jihatdan, yangi janrning estetik qiymati uning tashqi originalligi bilangina emas, baayni qanday ma'no hosil qilish imkoniyati bilan ham belgilanadi [3; 7].

6. Germenevtik ko'pqatlamlilik: Gadamer va Rikyor yondashuvlari

Sir emaski, zamonaviy she'rning ko'pqatlamli semantikasi uning talqin jarayonini ham murakkablashtiradi. Chunonchi, Gadamer hermenevtikasi nuqtayi nazaridan, matn ma'nosi bir marta va uzil-kesil belgilab qo'yilmaydi, u matn bilan o'quvchi o'rtasidagi tarixiy-madaniy muloqot jarayonida qayta ochiladi [5]. Bu tamoyil zamonaviy sinkretik she'rni talqin qilishda juda muhim.

Rikyorning ramziy ma'no haqidagi qarashlari asosida esa, poetik obrazning ko'pma'noliligi uning kamchiligi emas, balki badiiy imkoniyati sifatida namoyon bo'ladi [6].

Shunday ekan, yangi poetik shakllardagi ma'noni birgina "muallif aytmoqchi bo'lgan fikr"ga keltirib qo'yish metodologik jihatdan to'g'ri emas. Matnning ma'no maydoni muallif intension, matnlararo xotira va o'quvchi talqini kesishuvida shakllanadi. Bu holat XXI asr she'riyatida ger-menevtik ko'pqatlamlilikni yuzaga keltirishini taxmin qilish mumkin [4–6].

Shu sababli, zamonaviy she'rni o'qish jarayoni tayyor ma'noni qabul qilish emas, balki ma'noni qayta hosil qilish jarayoniga aylanmoqda. Bunday ijodiy muhitda o'quvchi passiv qabul qiluvchi emas, balki matn ma'nosini shakllantirishda ishtirok etuvchi faol talqin subyekti sifatida namoyon bo'ladi. Bu xususiyat ger-menevtik ko'pqatlamlilikning muhim belgilaridan biridir.

7. Metajanriylik: yangi janrlarni tipologik umumlashtirish

Qayd etish joizki, metajanriylik zamonaviy she'riyatda janrlar o'rtasidagi qat'iy chegaralarning nisbiylashuvini ifodalovchi muhim poetologik kategoriyadir. Metajanriylikni turli janrlarning mexanik qo'shilishi deb tushunish uning mohiyatiga to'g'ri kelmaydi. Chunki unda turli janriy imkoniyatlar yagona estetik konsepsiya asosida qayta tashkil etiladi [1; 3; 13].

Shu nuqtayi nazardan, **XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy transformatsiyani shartli ravishda to'rt tipologik modelga ajratish mumkin:**

Ichki modifikatsiya modeli. Bunda an'anaviy janrning asosiy belgilari saqlanadi, ammo uning kompozitsiyasi, semantikasi yoki uslubiy funksiyasi o'zgaradi.

Janrlararo integratsiya modeli. Bunda ikki yoki undan ortiq janriy xususiyat bir matnda o'zaro funksional munosabatga kirishadi.

Gibrid janriy konstruksiya modeli. Bunda mavjud janriy unsurlar asosida yangi shakliy-semantik yaxlitlik yuzaga keladi.

Metajanriy model. Bunda asarni bitta an'anaviy janr doirasida belgilash qiyinlashadi, turli janriy va diskursiv imkoniyatlar esa, yagona poetik konsepsiyaga bo'ysundiriladi.

Anglashiladiki, mazkur tipologiya XXI asr o'zbek she'riyatidagi yangi shakllarni tasniflashda amaliy-metodologik ahamiyatga ega [13].

8. Janriy transformatsiya va poetik subyektning polifoniklashuvi

Janriy transformatsiya poetik subyektning o'zgarishi bilan ham bevosita bog'liq. An'anaviy lirik matnda "men" ko'p hollarda asosiy subyektiv markaz vazifasini bajarsa, zamonaviy she'rda lirik subyekt ko'pqatlamli va ko'povozli struktura kasb etmoqda: muallif ovozi, lirik qahramon, tarixiy xotira, ijtimoiy ong, falsafiy mushohada va irfoniy "men" bir matn ichida muloqotga kirishishi – odatiy voqealik [2; 14].

Bunday polifonik struktura yangi janriy shakllarning paydo bo'lishini ham rag'batlantiradi. Chunki ko'povozli tafakkurni birovovzli va qat'iy kompozitsiyaviy janr doirasiga joylashtirish qiyinlashadi. Shu jihatdan, janriy transformatsiya va polifoniklashuv o'rtasidagi munosabatni quyidagi formula asosida ifodalash mumkin: **tafakkur plyuralizmi – poetik subyekt plyuralizmi – janriy struktura plyuralizmi.**

Demak, yangi janriy shakllar nafaqat tashqi kompozitsiyaviy yangilik, balki zamonaviy insonning murakkab ichki dunyosiga mos yangi subyektivlik shaklini ham ifodalaydi.

Zotan, janrdagi o'zgarish poetik subyektning o'zgarishi bilan uzviy bog'liq. Baxtinning dia-logiklik va polifoniya haqidagi nazariy qarashlari bu jarayonni tushuntirish uchun muhimdir [2; 14]. Binobarin, zamonaviy lirik matnda muallif ovozi yagona semantik markaz sifatida emas, balki turli ovozlilar bilan muloqotga kirishuvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Bunday ko'povozlilikda shaxsiy "men" bilan tarixiy xotira, ijtimoiy ong, diniy-irfoniy tafakkur, falsafiy mushohada va boshqa ma'naviy pozitsiyalar o'zaro muloqot qiladi. Demak, janriy transformatsiya va

subyektning polifoniklashuvi bir-birini to'ldiruvchi ikki jarayondir. Yangi janriy shakl murakkab subyektni ifodalash uchun yangi kompozitsiyaviy imkoniyat yaratadi; murakkab subyekt esa, o'z navbatida, janriy shaklning yangilanishini talab qiladi.

9. Milliy an'ana va global estetik tafakkur sintezi

Bizningcha, XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy transformatsiyani faqat tashqi global ta'sirlar bilan izohlash biryoz qancha yondashuv bo'lib qoladi. Chunki yangi shakllarning muhim qismi milliy poetik tafakkurning ichki imkoniyatlari orasidan o'sib chiqmoqda. Ilgari ham, Sharq mumtoz she'riyatida janr va shakl bilan tajriba qilish an'anasi qadimiy tarixga ega edi. Chunonchi, g'azal, ruboiy, qit'a, muxammas, musaddas, doston kabi nazmiy shakllarning o'ziyoz milliy poetik tafakkurda shaklga ijodiy munosabat kuchli bo'lganini ko'rsatadi [9;11].

XXI asr shoiri ana shu an'anaviy estetik xotirani yangi dunyoqarash bilan qayta ishlashga moyilligi bilan ajralib turadi. Yangi poetik shakllarda rumiyona tasavvufiy mushohada, navoiyona tafakkur, jadidona ma'rifatparvarlik, modernistik obraz dinamikasi va postmumtoz fragmentar idrok kabi turli qatlamlarning bir vaqtning o'zida namoyon bo'lishi ana shu jarayonning bilvosita natijasidir. Shunday ekan, bunday hodisani oddiy ta'sirlanish emas, balki poetik sintez madaniyati doirasidagi ijodiy harakat sifatida baholash lozim.

Yanada aniqroq aytganda, global estetik jarayon milliy poetik tafakkurga barham bermaydi, aksincha, uning yangi imkoniyatlarini ochishga xizmat qiladi. Milliylik bu yerda tashqi atribut emas, balki yangi poetik shaklning ichki semantik-genetik asosi sifatida qatnashadi. Zamonaviy ijodkor ana shu estetik xotirani yangi intellektual va madaniy sharoitda qayta ishlaydi. Natijada an'anaviy shakl va zamonaviy semantika, milliy ramz va global obraz, irfoniy mushohada va modern tafakkur o'zaro uyg'unlashadi.

Shunday qilib, janriy yangilanish milliy adabiy an'ananing inkori emas, balki uning yangi estetik sharoitda qayta faollashuvi sifatida namoyon bo'ladi [8; 11; 14].

10. Janriy transformatsiyaning estetik va poetologik modellari

Yuqoridagi tahlillar asosida XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy transformatsiyani shartli ravishda quyidagi estetik modellar asosida tasniflash mumkin:

birinchi model — janrning ichki modifikatsiyasi. Bunda an'anaviy janr saqlanadi, ammo uning kompozitsiyasi, semantikasi yoki uslubiy ifodasi yangilanadi;

ikkinchi model — janrlararo integratsiya. Bunda ikki yoki undan ortiq janriy xususiyatlar bir matnda funksional uyg'unlik kasb etadi;

uchinchi model — gibril janriy konstruksiya. Bunda mavjud janrlar asosida yangi shakliy-semantik yaxlitlik yuzaga keladi;

to'rtinchi model — metajanriy poetika. Bunda asarni bitta an'anaviy janr doirasida belgilash qiyinlashadi, biroq turli janriy va diskursiv modellar birlashib, yagona poetik konsepsiyaga bo'ysundiriladi;

beshinchi model — sinkretik-kommunikativ poetika. Bunda janr nafaqat estetik shakl, balki muallif, matn va o'quvchi o'rtasidagi yangi kommunikatsiya modelini ta'minlovchi vositaga aylanadi.

Mazkur modellarning umumiy xususiyati shundaki, ularning barchasida poetik ong transformatsiyasi asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi [1; 8; 13; 14].

Tadqiqot natijalari va ularning ilmiy muhokamasi

Mazkur ilmiy tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

birinchidan, XXI asr o'zbek she'riyatida janriy transformatsiya poetik tafakkurdagi o'zgarishlarning tashqi shakliy natijasi emas, balki ular bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab poetologik

jarayondir [1; 2; 13; 14]; *ikkinchidan*, poetik sinkretizm janriy transformatsiyaning asosiy estetik mexanizmlaridan biri bo'lib, turli janriy, uslubiy va semantik unsurlarni yagona poetik konsepsiyaga birlashtiradi [3; 7]; *uchinchidan*, janriy gibridlashuv sinkretizmning janr sohasidagi konkret namoyon bo'lish shakli sifatida yuzaga chiqadi; *to'rtinchidan*, XXI asr o'zbek she'riyatida yangi poetik shakllarni janr sifatida belgilashda shakliy barqarorlik, kompozitsiyaviy yaxlitlik, semantik mustaqillik, funksional o'ziga xoslik, takrorlanuvchanlik va estetik intension mezonlarini birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq; *beshinchidan*, yangi poetik shakllar shartli ravishda ichki modifikatsiya, janrlararo integratsiya, gibrid janriy konstruksiya va metajanriy modellarga ajratilishi mumkin. Mazkur tipologiya zamonaviy o'zbek she'riyatidagi janriy yangilanishni tizimli o'rganish imkonini beradi [13]; *oltinchidan*, metajanriylik turli janrlarning mexanik qorishuvi emas, balki turli janriy imkoniyatlarni yagona estetik konsepsiya asosida qayta tashkil etish jarayonidir [1; 3]; *yettinchidan*, janriy transformatsiya poetik subyektning polifoniklashuvi bilan bog'liq bo'lib, zamonaviy lirik "men"ning ko'pqatlamli subyektivlikka aylanishi yangi janriy modellarning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi [2; 14]; *sakkizinchidan*, intertekstuallik va germeneytik ko'pqatlamlilik janriy yangilanishning muhim semantik mexanizmlarini tashkil etadi. Turli madaniy kodlarning bir matnda qayta ma'nolanishi poetik shaklning estetik funksiyasini ham kengaytiradi [4–6]; *to'qqizinchidan*, qayirma, zarbuldoston, qo'shsatr, eshsonetlar, uchshoda, qo'shshoda va shohshoda singari yanhi janrlarni o'rganish zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida janr nazariyasini milliy poetik tajriba asosida boyitish imkonini beradi.

Maqolaning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat: *birinchidan*, XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy transformatsiya ichki modifikatsiya — janrlararo integratsiya — gibrid janriy konstruksiya — metajanriy model izchilligida talqin qilinib, tipologik tasniflandi; poetik sinkretizm ushbu jarayonning estetik mexanizmi sifatida konseptuallashtirildi; *ikkinchidan*, poetik sinkretizm janriy transformatsiyaning estetik mexanizmi sifatida nazariy jihatdan asoslandi;

uchinchidan, yangi poetik shakllarni janr sifatida belgilashning oltita poetologik mezoni tizimlashtirildi: 1) shakliy barqarorlik, 2) kompozitsiyaviy yaxlitlik, 3) semantik mustaqillik, 4) funksional o'ziga xoslik, 5) takrorlanuvchan model, 6) estetik intension, ya'ni ijodkorning muayyan shakl, janr, obraz va poetik vositalar orqali o'ziga xos badiiy-estetik ma'no, ta'sir va konsepsiyani yuzaga chiqarishga qaratilgan ijodiy maqsadi; *to'rtinchidan*, qayirma, zarbuldoston, qo'shsatr, eshsonetlar, uchshoda, qo'shshoda va shohshodaning strukturaviy-kompozitsiyaviy xususiyatlari umumiy janriy paradigma doirasida tasniflandi; *beshinchidan*, zamonaviy janriy yangilanishning poetik subyektning ko'povozli shakllanishi, intertekstuallik va germeneytik ko'pqatlamlilik bilan uzviy bog'liqligi asoslandi.

Xulosa

XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy transformatsiya milliy poetik tafakkur taraqqiyotining qonuniy bosqichi bo'lib, u zamonaviy o'quvchining voqelikni idrok etish tarzi, estetik ehtiyojlari va badiiy kommunikatsiya imkoniyatlarining kengayishi bilan belgilanadi.

Mazkur ilmiy tadqiqot natijalari janriy transformatsiyani statik janr me'yorlarining buzilishi emas, balki janrning yangi tarixiy-madaniy sharoitda qayta funksionallashuvi sifatida baholash imkonini berdi. Bu xulosa janrni tarixiy xotira, madaniy tajriba va estetik yangilanishni o'zida mujassamlashtiruvchi dinamik tizim sifatida talqin etuvchi nazariy qarashlar bilan hamohangdir [1; 2; 14].

Poetik sinkretizm mazkur jarayonning asosiy estetik mexanizmlaridan biri bo'lib, lirik, falsafiy, irfoniy, publitsistik, modernistik va intertekstual unsurlarni yagona badiiy strukturada birlashtiradi. Janriy gibridlashuv esa, ana shu sinkretik jarayonning janriy sathdagi konkret ko'rinishidir [3; 4; 7].

Qayirma, zarbuldoston, qo'shsatr, eshsonetlar, uchshoda, qo'shshoda va shohshoda kabi yangi poetik modellar zamonaviy o'zbek she'riyatidagi janriy izlanishlarning amaliy natijalarini namoyon etadi. Ularni janr sifatida baholashda tashqi shakl bilan cheklanmasdan, shakliy barqarorlik, kompozitsiyaviy yaxlitlik, semantik mustaqillik, funksional o'ziga xoslik, takrorlanuvchan model va estetik intension kabi mezonlarga tayanish lozim.

Shuningdek, mazkur shakllarning yuzaga kelishida milliy nazmiy an'ana va zamonaviy estetik tafakkurning o'zaro sintezi muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, janriy yangilanish milliy adabiy xotiradan uzilish emas, balki uning yangi estetik sharoitda qayta ma'nolanishidir [8–11].

Tadqiqotda taklif etilgan ichki modifikatsiya, janrlararo integratsiya, gibrid janriy konstruksiya va metajanriy modeldan iborat tipologiya XXI asr o'zbek she'riyatidagi janriy o'zgarishlarni tizimli o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin [13].

Shunday qilib, zamonaviy o'zbek she'riyatida janrning evolyutsiyasi shaklning o'zgarishi bilanlangina cheklanmaydi. U poetik tafakkur, subyektivlik, ma'no hosil qilish va estetik kommunikatsiya tizimlarining ham yangilanishini qamrab oladi. Shu ma'noda, janriy transformatsiya XXI asr o'zbek she'riyatining poetologik taraqqiyotini belgilaydigan asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar / References

1. Baxtin M. M. *Estetika slovesnogo tvorchestva*. – M.: Iskustvo, 1979.
2. Baxtin M. M. *Problemy poetiki Dostoevskogo*. – M.: Sovetskaya Rossiya, 1979.
3. Lotman Yu. M. *Struktura xudozhestvennogo teksta*. – M.: Iskustvo, 1970.
4. Kristeva Yu. *Izbrannye trudy: Razrushenie poetiki*. – M.: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, 2004.
5. Gadamer H.-G. *Istina i metod*. – M.: Progress, 1988.
6. Rikyor P. *Germenevtika. Etika. Politika*. – M.: Academia, 1995.
7. Bart R. *Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika*. – M.: Progress, 1989.
8. Eliot T. S. *Traditsiya i individualnyy talant // Izbrannoe*. – M.: Progress, 1974.
9. Yo'ldosh Q., Yo'ldosh M. *Badiiy tahlil asoslari*. – Toshkent: Kamalak, 2016.
10. Navoiy A. *Matla'ul-anvor*. – Toshkent: Fan, 1989.
11. Rumi J. *Ma'naviy masnaviy*. – Toshkent: "Sharq" NMAK, 1999.
12. Yassaviy A. *Umring yeldek o'taro*. – Toshkent: "Muharrir nashriyoti", 2020.
13. Mamiraliyev Q. *Istiqlol davri o'zbek she'riyatida janrlar modifikatsiyasi: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi*. – Toshkent, 2024.
14. Baxtin M. M. *Voprosy literatury i estetiki*. – Moskva: Xudozhestvennaya literatura, 1975.

